

МИТНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто взаємодію зовнішньоторговельних тарифів та інновацій в окремих країнах світу. Проаналізовано наслідки стимулюючого, нейтрального та негативного впливу митної політики на інноваційну діяльність. Визначено особливості використання такої політики стосовно вільних економічних зон та інших форм посилення інноваційної складової державних економічних комплексів.

Ключові слова: *інноваційна модель розвитку, митна політика, інновації, митні тарифи, селективна імпортна підтримка.*

Проблеми використання інноваційної моделі розвитку національних економік в останні десятиліття перебувають в центрі уваги більшості країн світу, але особливе значення вона має для тих країн, які перейшли від командно-адміністративного до ринкового механізму господарської діяльності. Для більшості з них ця проблема й досі полягає не стільки в якісному вдосконаленні форм і методів застосування інновацій, скільки у переході до самої інноваційної моделі розвитку, яка дуже повільно й некомплексно входить у практику їх господарського життя. Підвищена *актуальність* цієї проблеми систематично відзначається на найвищих щаблях державного керівництва пострадянських країн, зокрема стала обов'язковою складовою частиною щорічних послань президентів України, Російської Федерації, Казахстану, займає чільне місце в роботі органів законодавчої та виконавчої влади цих держав.

У відповідності із підвищеною актуальністю проблеми інновацій цій важливій темі присвячена *велика кількість наукових розробок*, здійснених як іноземними, так і вітчизняними вченими. В Україні найбільш вагомі дослідження з цієї проблематики здійснені в академічних Інституті економіки і прогнозування та в Інституті економіки промисловості (м. Донецьк), Інституті стратегічних досліджень при адміністрації президента України, в Тернопільському та Київському національних економічних університетах, інших наукових центрах країни. Вивченню світового досвіду інноваційної діяльності присвячена низка робіт співробітників київського Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України (ISEMB). Поряд із тим, поза увагою вітчизняних дослідників залишився один, хоч не головний, але все ж існуючий фактор зовнішнього впливу на розвиток інновацій, а саме вплив на них митної політики держав світу та їх різних союзів. Навіть у спеціально присвячених митним питанням працях Академії митної служби в місті Дніпропетровську взаємозв'язок митної та інноваційної діяльності не знайшов необхідного висвітлення. Все це й обумовило необхідність підготовки даної наукової розробки.

У загальному плані суть поставленої в цій статті проблеми зводиться до з'ясування основних відмінних рис саме такого взаємозв'язку. Тому *мета цього аналітичного дослідження* якраз і полягає у висвітленні основних напрямів впливу митної політики на розвиток або гальмування інновацій в різних умовах відносин між національною та міжнародною економікою. Ця наукова розробка безпосередньо пов'язана із виконанням в ISEMB НАН України дослідницької теми «Конкурентні інноваційні механізми

економічного розвитку України в контексті світового досвіду інституційної політики» (номер державної реєстрації 0106U010980).

Необхідно відразу ж підкреслити, що порівняно із іншими факторами впливу на розвиток та інтенсифікацію інноваційної діяльності митна політика не виступає досить вагомим чинником. Якщо проаналізувати механізм функціонування таких головних інституційних форм імплементації інновацій (йдеться, насамперед, про більш або менш зв'язані із зовнішньоекономічними відносинами), як технополіси та технопарки, вільні економічні зони, бізнес-інкубатори тощо, то з'ясується, що за певними винятками, перенесення інновацій до них з-за кордону стимулюються, здебільшого, за рахунок такого створення державою пільгових умов їх господарської діяльності, яке не пов'язане із необхідністю додаткових пільг у сфері взаємин із світовим ринком. Починаючи із загальновідомої Силіконової долини в США, всі великі технополіси (японський «Цукуба», французький «Антиполіс Софія», навіть нещодавно утворений угорський «Жанбеку» та інші), менші за розмірами та не такі комплексні технопарки у Великій Британії, Німеччині, Польщі, більшість технопарків КНР та інших країн мають можливість залучати іноземні технології, високотехнологічні комплектуючі для власних виробів, поповнювати свій машинний парк за рахунок отримання ними спеціальних пільг в оподаткуванні порівняно із «звичайними» непривілейованими суб'єктами господарської діяльності цих країн без порушення загальних норм митного обкладання імпорту відповідних іноземних виробів.

Аналогічна ситуація характерна й для вільних економічних зон більшості країн світу, які також є одним з основних об'єктів пільгового режиму імплементації інновацій в національну економіку за рахунок імпорту технологій та необхідних для випуску високотехнологічної продукції виробів. Такі зони в Мексиці, Бразилії, Болгарії, Польщі, інших країнах використовують інвестиційний спосіб залучення інновацій, коли отримання ними прямих іноземних інвестицій втілюється у надходження зарубіжних технологій та більш високотехнологічного устаткування. Систему внутрішніх пільг, які дозволяють повністю обійтися без корекції тарифної системи, можна проілюструвати на прикладі двох найновіших, утворених у 2009 році в районі Санкт-Петербурга російських ВЕЗ. Вільні економічні зони «Нойдорф» та «Новоорловська» отримали зниження ставки єдиного соціального податку, звільнення від сплати податку на майно організацій, зменшення відрахувань до місцевого бюджету та інші пільги, що створило сприятливий клімат для розгортання їх інвестиційно-інноваційної діяльності. Практично, не пов'язано із імпортом функціонування національних бізнес-інкубаторів, лише для деяких з них існують додаткові імпорتنі пільги на отримання комп'ютерної та офісної техніки. Це стосується, наприклад, великого навчального центру в місті Лімерик (Ірландія), який працює якраз у режимі такого інкубатору. В межах ЄС існує асоціація «Мережа європейських бізнес-інноваційних центрів», яка координує роботу таких організацій виключно на основі використання внутрішніх для цього інтеграційного співтовариства інструментів.

Взагалі придбання за кордоном технологічних новинок, патентів, проектної документації має більше значення для розгортання та подальшого розвитку інноваційної моделі порівняно із впливом на цей процес митної системи окремих країн. Реально така система у більшості випадків здійснює нейтральний вплив на розвиток інновацій, поступаючись іншим напрямом зовнішнього впливу на їх застосування в національних економіках. Необхідно, разом з тим, вказати, що на зменшення ролі митної системи в інноваційній діяльності із вісімдесятих–дев'яностих років минулого століття суттєво вплинула й посилена лібералізація зовнішньоторговельних режимів внаслідок скасування або суттєвого обмеження нетарифних засобів регулювання відносин із світовим ринком під впливом домовленостей в межах ГАТТ–СОТ, що особливо характерно для Тайваню,

Сингапура, Південної Кореї та інших так званих «азійських тигрів» (певне відхилення від цієї лінії було зафіксовано на короткий час лише під час світової кризи 1997–1998 років).

Поза межами зовнішньоторговельної сфери перебуває й така важлива складова інновацій, як кадрове забезпечення її здійснення. Найбільш вдалим прикладом цього є політика підготовки сучасних кадрів менеджерів – інноваторів в Китайській Народній Республіці. Весь керівний персонал великих китайських державних та приватних компаній перед переходом до них отримав практичні навички роботи або у філіалах японських, американських, європейських транснаціональних корпорацій на території самого Китаю, або за кордоном. Засвоєння декількома сотнями тисяч етнічних китайців досвіду інновацій у виробничих та науково-технічних центрах передових країн з їх наступним поверненням до Батьківщини породило на Заході навіть спеціальний термін про «Бамбукове павутиння» («Bamboo network»), яке обплутало весь світ [1].

Але поряд з тим є й приклади використання тарифної системи для стимулювання інноваційної діяльності у національних межах окремих країн. Найбільш широко селективну політику щодо диференціації тарифів відносно імпорту високотехнологічних виробів використовувала в 50-60-х роках минулого століття Японія, можливість чого була пов'язана із лише першими кроками уніфікації митної політики в межах ГАТТ. Така диференціація була передбачена ще законами 1957 року «Про тимчасові заходи щодо розвитку машинобудівної промисловості» та «Про тимчасові заходи щодо розвитку електронно-технічної промисловості». В подальшому селективний підхід до інноваційного імпорту став складовою частиною японських «Нового плану економічного та соціального розвитку» на 1970–1975 роки, «Базового економічного і соціального плану» на наступне п'ятиріччя, розрахованого до кінця минулого століття «Комплексного плану національного розвитку» та інших державних індикативних планів.

Японський досвід селективної імпортової підтримки інновацій надалі був використаний Республікою Корея, Китайською Республікою (Тайвань), а також частково й континентальним Китаєм. Так, розпочата в середині сімдесятих років програма прискореного розвитку машинобудування та хімічної промисловості Південної Кореї передбачала для великих національних промислових утворень – «чеболів» значні пільги при ввозі устаткування, необхідного для розвитку високотехнологічного виробництва у зазначених галузях. На Тайвані диференціацію митного обкладання для потреб інновацій із 1985 року визначає спеціальний урядовий орган – «Економічна інноваційна комісія» з її численними комітетами за галузевим принципом організації та контролювання виробничої та науково-технологічної діяльності.

Окремі елементи селективного впливу імпортової поставок на інновації використовуються також у зовнішньоторговельній практиці країн СНД. Так, у відповідності із Інвестиційним кодексом Республіки Білорусь для спільних та іноземних підприємств встановлена повна відміна від митного оподаткування при ввозі на митну територію країни технологічного устаткування в якості статутного фонду створюваного підприємства [2]. Пільги по імпорту високотехнологічного устаткування та для розгортання діяльності спільних підприємств використовують також Казахстан (особливо для галузей видобувної промисловості та в межах міжнародного консорціуму по розробці західноказахстанських нафтових родовищ), Узбекистан (при створенні СП у золотовидобувній та хімічній промисловості). Відповідно до так званого «Контракту століття» 1994 року, який був підписаний тогочасним президентом Азербайджану Гейдаром Алієвим із групою найбільших світових енергетичних ТНК, останні отримали можливість використати пільговий митний режим при поставках технологічного устаткування для розробки нафтових родовищ на шельфі Каспійського моря. Одним із найбільш перспективних

інноваційних центрів країни назвав підмосковний Зеленоград голова уряду Росії В. Путін, відкриваючи у листопаді 2009 року в цьому місті високотехнологічне фармацевтичне виробництво. Бюджетні асигнування на придбання іноземного устаткування були виділені цільовим призначенням, що за російською практикою таких оборудок, як правило, передбачає й пільгове тарифне обкладання імпортованих поставок з-за кордону.

Як відзначалося вище, основним принципом стимулювання інноваційної діяльності у вільних економічних зонах переважної частини країн світу виступає орієнтація на внутрішні, а не на зовнішньоторговельні методи використання пільгового режиму їх функціонування. Поряд з тим, в КНР та В'єтнамі для прискорення впровадження інновацій використовуються й засоби тарифного регулювання. Створені у 1980 році Шеньженська, Чжухайська, Шантоуська та Сямінська особливі економічні зони й Хайнанська ОСЗ (почала працювати у 1988 році) отримали можливість використати й знижені тарифи на ввіз необхідного для розгортання їх діяльності устаткування, що було суттєво скорочено після вступу Китаю до Світової Організації Торгівлі у 2001 році. Але певні пільги стосовно митного обкладання імпорту іноземного устаткування залишаються стосовно 54 зон техніко-економічного освоєння загальнодержавного значення (Далянська, Інкоуська, Нанкінська та інші ЗТЕО) й особливо стосовно 53 зон освоєння високотехнологічного виробництва (Урумчійська, Гуйлінська, Аншанська та інші ЗОВТВ). За китайською класифікацією до ЗТЕО та ЗОВТВ відносяться також технопарки (Сучжоуська зона промислового технопарку, Пекінський технопарк «Чжунгуаньцунь», Уханський технопарк «Дунху», Фучжоуський та Чжанцзянський технопарки), які можуть використовувати такі ж пільги, як й інші об'єкти наведених вище двох типів технологічних зон. В КНР існує ще декілька сотень технопарків та технополісів при вищих навчальних закладах та науково-дослідницьких центрах, але в спеціальній літературі стосовно них немає чіткої констатації права використання цими осередками інноваційної діяльності якихось митних пільг, які поширюються на ВЕЗ, ЗТЕО та ЗОВТВ [3]. У В'єтнамі зниження митного обкладання застосовується для розвитку інноваційних утворень III-го та IV-го типів (вони працюють на засадах технопарків), двох технополісів біля столиці цієї держави Ханоя та найбільшого міста країни Хошиміна (Сайгон). При цьому найбільші пільги за інноваційним імпортом в СРВ надаються ще незначній кількості експортно-орієнтованих зон (export processing zones).

Серед інших проявів міжнародних економічних відносин на привнесення ззовні інноваційного елемента до національної економіки може відігравати суттєву роль така комплексна форма, як інжиніринг – угоди про його використання не відкидають можливість застосування ad hoc особливих умов постачання комплексного устаткування для будівництва об'єктів більш високого технологічного рівня. Прикладом цього є створення автомобільних заводів колишньою південнокорейською корпорацією ДЕУ в Запоріжжі в Україні та в Любліні (Польща), американськими, німецькими та італійськими автоконцернами в Росії (починаючи з будівництва «під ключ» компанією «Фіат» Волжського автомобільного заводу в місті Тольятті й закінчуючи відкриттям в минулому році двох великих підприємств з випуску легкових автомобілей в околицях міста Санкт-Петербург). Необхідно, однак, вказати, що більш-менш ефективною така форма переносу інновацій стає лише в умовах повного переходу власності до іноземної ТНК – про це свідчить успішна робота на внутрішньому та зарубіжних ринках чеського автогіганта «Шкода» (фактично це – філіал німецького «Опеля») або угорської фармацевтичної промисловості, підприємства якої працюють у складі великих зарубіжних виробників медичних препаратів. Як показують ці приклади, не можна заперечувати й ролі в цьому процесі транснаціональних корпорацій, які в останні роки посилено нарощують сітку своїх підприємств у Латинській Америці, Африці й особливо – в Південно-Східній Азії,

використовуючи можливості застосування більш дешевої робочої сили, пільгові режими оподаткування тощо. Але, як свідчить досвід того ж Китаю, ТНК переносять до цих країн в основному низькотехнологічне, в кращому випадку середньотехнологічне виробництво, залишаючи за собою позиції монополіста на випуск продукції найбільш високого технологічного рівня.

На процес успішного переноса інновацій суттєвий вплив може здійснити утворення інтеграційних союзів, але, як показує досвід більшості з них, лише на більш високих етапах інтеграції, починаючи із утворення митного союзу й в розвинутому вигляді – з етапу спільного ринку. Саме на цьому етапі створюються умови для дійсно вільного пересування в межах спільної господарської території трьох основних факторів інтенсифікації інноваційної діяльності – товарів, капіталів та робочої сили. Фактично, у такому високоінтегрованому інтернаціональному економічному комплексі відпадає бар'єрний статус національних економічних кордонів та, відповідно до більш вузької теми цієї статті, необхідність пошуків особливих засобів пом'якшення митних бар'єрів на шляху міждержавної міграції інновацій. Але на цей час можна констатувати про досягнення цієї мети лише стосовно найбільш просунутого по інтеграційному шляху Європейського Союзу. Вже в самій «Угоді про утворення Європейського Союзу», яка увійшла в силу 7 лютого 1992 року, було чітко визначено в статті 13, що «Між державами – учасниками діючи завдання щодо однопорядкової дії імпорتنих мит будуть поступово здійснюватися під час перехідного періоду «[4] – ця мета була повністю досягнута протягом дев'яностих років минулого століття. Ані північноамериканська НАФТА, ані інші інтеграційні об'єднання світу (включаючи такі найбільш розвинуті, як Меркосур в Південній Америці чи АСЕАН в Південно-Східній Азії) не спроможні вирішити питання взаємного інноваційного обміну без прийняття спеціальних рішень щодо поступок у тарифному обкладанні, пов'язаних із таким обміном торгівлі. Можливо, що другим прикладом позитивного вирішення цього питання стане Митний союз трьох країн СНД – Російської Федерації, Білорусі та Казахстану (30 листопада 2009 року про намір приєднатися до цього союзу заявив також президент Киргизстану К. Бакієв). 27 листопада 2009 року в Мінську президенти трьох вказаних країн узгодили основні документи про утворення Митного союзу із проголошенням початку його реального функціонування з 1 січня 2010 року. Якщо цей союз почне свою роботу у відповідності із наміченими цілями, то можна розраховувати на певне полегшення взаємного обміну інноваційними товарами, насамперед, щодо полегшення для Білорусі та Казахстану можливості їх отримання з Росії, як країни з більш високим рівнем розвитку окремих технологій.

У попередньому тексті в основному йшлося про можливості нейтрального або позитивного митного впливу на впровадження та розвиток національних інноваційних моделей. Але не можна обминути й негативні аспекти взаємодії митної і інноваційної діяльності. В роки «холодної війни» протистояння між Заходом та радянським блоком у п'ятидесяти–вісімдесяти роки минулого століття функціонував КОКОМ – координаційний комітет країн – членів НАТО, який накладав вето на поставки до СРСР та його союзників виробів військового характеру або товарів, послуг та технологій так званого двоїстого призначення, тобто які можна було використати як у мирних, так й у військових цілях. При ближчому розгляді можна було з'ясувати, що ембарго також накладалося на всі високотехнологічні виробки та передові технології з метою загальмування інноваційного розвитку всіх «соціалістичних» держав. В сучасних умовах пряма заборона на вивіз товарів здійснюється США та деякими іншими державами лише стосовно обмеженого кола країн – Куби, Венесуели, й особливо до можливих прихильників атомної війни – Ірану та Північної Кореї. Заборона на поставки озброєння існує щодо Сомалі, Судану та інших країн із внутрішніми військовими конфліктами. Митна система в цих випадках

здіяна не на основі тарифів, а із застосуванням нетарифних засобів, зокрема шляхом ненадання ліцензій на торгівлю із цими країнами. Найбільш поширений приклад застосування тарифної системи для обмеження торгівлі (в тому числі й товарами інноваційного призначення) пов'язаний із демпінгом, коли щодо країни, яка використовує цей метод закріплення на зовнішньому ринку, використовуються антидемпінгові тарифи. Підвищення імпорتنних тарифів супроводжує також «торговельні війни», які у п'ятдесятих роках були поширені навіть у межах Європейського Економічного Співтовариства (попередника ЄС) – такі «рибні», «винні» та інші війни раніше періодично виникали між Італією, Францією, Іспанією, Португалією й були остаточно ліквідовані лише спільними зусиллями всіх членів цього інтеграційного об'єднання. Необхідно вказати, що важливу роль у припиненні таких війн відіграє Світова Організація Торгівлі. Зокрема, коли в середині дев'яностих років США ввели підвищене обкладання виробів металургійної промисловості ЄС, то СОТ дозволила цьому союзу ввести також більш високі імпорتنні тарифи на американські товари – цей прецедент сприяв тому, що інших випадків необґрунтованого підвищення ввізних тарифів з цього часу вже не спостерігалось.

Введення підвищених тарифів на імпорт певних товарів з метою захисту національного виробника, вирішуючи це головне завдання, разом з тим може негативно вплинути на якість та технічний рівень вітчизняної продукції. Так, зокрема, склалася сучасна ситуація в автомобілебудівній промисловості Росії. Тарифні та нетарифні заходи обмеження імпорту іноземних автомобілів, які були здійснені російським урядом для підтримки власного товаровиробника, призвели лише до того, що тільки на складських майданчиках ВАЗа влітку 2009 року скупчилося більше 300 тисяч непроданих автомобілів, які за своїми техніко-економічними показниками суттєво поступаються зарубіжним, особливо японським та південнокорейським аналогам. Такий же захист автопромисловості США в минулому столітті не спромігся подолати поступову окупацію американського внутрішнього ринку якісними й дешевшими японськими виробами.

Вище був показаний позитивний ефект виникнення великого інтеграційного простору для безперешкодного поширення інновацій в його межах. Дійсно, вступ до Європейського Союзу менш високорозвинутих Іспанії, Португалії, Греції сприяв частковому перенесенню до них високотехнологічних виробництв з Німеччини, Франції, Великої Британії та інших «перших» членів ЄС. Аналогічний процес відбувається зараз після входження у 2003 та 2007 роках до цього міждержавного союзу дванадцяти країн Центральної та Східної Європи. Але перенесення до цих країн високих технологій має й таку негативну рису, як витіснення компаніями більш розвинутих членів ЄС місцевих, менш «інноваційних» фірм.

Література

1. *Business week*. 2008, № 8.
2. *Беларусь. Факты*. Минск, изд-во «Кавалер Паблішерс», 2005. – С. 73.
3. *Коммерция в Китае*. Пекин, Межконтинентальное издательство Китая. 2004. – С. 240–250.
4. *EG – Polen – Ungarn*. Bonn, Europa Verlag, 1993. S. 29.

Редакція отримала матеріал 19 листопада 2009 р.